

PRIKAZ

Ivana PERICA (Zagreb – Filozofski fakultet)

NEZAIBILAZNI SUBJEKT

(*Romantizam i pitanja modernog subjekta*, ur. Josip Užarević, Disput, Zagreb 2008)

U okviru znanstvenog projekta »Romantizam: formiranje modernoga subjekta i europska ideja« izdan je zbornik radova koji obrađuju brojne aspekte književnopovijesnog razdoblja romantizma i rekurentne značajke romantičkog. Budući da romantizam pokriva »raspon od *individualizma* preko *nacionalizma* do *univerzalizma*« (J. Užarević: *O romantizmu danas. Uvodna riječ*, str. 9) članci se zbornika, ovisno i o matičnoj nacionalnoj filologiji znanstvenika, razlikuju prema orijentaciji na pojedine od tih aspekata.

No, obratimo pozornost prvo na članke koji pregledno bilježe temeljne značajke njemačkog, engleskog, francuskog i ukrajinskog romantizma:

Svijest o kontinuitetu romantičkog (*das Romantische*) provodna je nit članka *Njemački romantizam* Viktora Žmegača, koji romantizam sagleda kao susljedak prosvjetiteljstva, a ne kao književnopovijesnu epohu koja uvodi radikalni rez s tradicijom. Članak nastoji obuhvatiti »duhovni totalitet« (str. 16) romantizma, pa se usredotočuje na književni i na »glazbeni i akademski život« (*ibid.*), ali i na korjenite promjene socijalnog statusa književnika, demokratizaciju tržišta i diferencijaciju autonomnog umjetničkog sustava. Budući da »istinska je samo umjetnost koja izbjegava oponašanje i gradi svoju stilsku samobitnost« (str. 30), autor na simboličan početak autonomizacije umjetnosti u modernom smislu postavlja Goethea iz razdoblja *Sturm und Dranga*, koji je prvi ustvrdio takvu »samobitnost«.

Članak Ljiljane Ine Gjurgjan *Engleski romantizam: Između reprezentacijske i semantičke funkcije jezika* nastoji obuhvatiti bit jezičnog uobličavanja individualnog doživljaja i izvanjske zbilje kakvu su u opreci prema klasicizmu razvili engleski romantičari. Kao osnovne značajke poetike romantizma povijest književnosti izdvaja genijalnost pjesnika, slobodu stvaralaštva i kult

nadahnuća te napuštanje mehanicističkog kartezijanskog shvaćanja čovjeka u korist afirmacije nestabilnog subjekta. Iskustvo sublimnog i gotičkog provodni je element reprezentativnih djela koja autorica navodi, a uslijed vitalističkog shvaćanja čovjeka kao dijela organske cjeline (prirode) simbol je odnio prevagu nad alegorijom. Neizostavni su tu radovi Paula de Mana (*Blindness and Insight* i *The Rhetoric of Romanticism*) i Hansa-Georga Gadamera (*Wahrheit und Methode*) u kojima se romantičarska estetika objašnjava kao supremacija označitelja nad označenim, odnosno kao ishodišna estetika za cijelu modernu književnost.

Autorica članka *U traganju za izgubljenom cjelinom. Poetički sinkretizam 'romantičkog stoljeća' u Francuskoj* Ingrid Šafranek suočava se s nemogućnosti jednoznačnog određivanja francuskog romantizma, pa ga uopćeno definira kao neku vrstu »trajne polurevolucije, sveobuhvatan dijalektički proces međudjelovanja suprotnosti u tijeku« (str. 102). Suprotnosti (npr. u hijerarhiji književnih rodova) unutar »uznemiren[e], antitetičk[e] Cjelin[e] razlika« (str. 104) pomiruje metafora kao analoška misao, i ona zbog svoje »*hijastičke* energije« predstavlja »samu bit pjesništva« (str. 105), spajajući tako *mythos* i *logos*, fantazmu i intelekt, utopiju i krizu u pluralističku cjelinu. Šafranek napominje da romantizam i realizam ne valja nužno suprotstavljati, nego ih je prikladnije obuhvatiti odrednicom »moderan«, da se ne bi između pojedinih djela i opusa povlačile razlike kojih zapravo nema.

296

Darija Pavlešen skicira razvoj romantizma u ukrajinskoj književnosti, od njegova »rađanja« 1820-ih u Harkivu, preko pokreta u tada austrijskoj Galiciji, do 1840-ih, kad je središtem pokreta postao Kijev. Autorica članka *Romantizam u ukrajinskoj književnosti* posvećuje se djelu i inovacijama Tarasa Ševčenka, Pan'ka Kuliša i drugih bitnih predstavnika, uzimajući u obzir povezanost ukrajinskog romantizma s idejama sa Zapada (Schelling, Herder) te njegov utjecaj na kasnija književna razdoblja (impresionizam, simbolizam, neoromantizam).

Drugi tematski kompleks čine radovi Marijana Bobinca, Suzane Cohe i Marine Protrke, koji analiziraju proces diskurzivne tvorbe nacije u vrijeme slavenskih romantizama:

Članak *Drama njemačkog romantizma i nastanak novije hrvatske drame* Marijana Bobinca izlaže tri dominantne dramske poetike romantičarske generacije: ambicioniranu dramu hermetičkog tipa, tragediju usuda i povijesno-mitološku tragediju. Nakon pregleda temeljnih stilskih i tematskih odrednica prve, autor analizira uzroke bogate recepcije drugih dviju, koje su se temeljile »na logičnom i ravnomjernom razvoju likova i radnje te njihovu povezivanju u uvjerljivu cjelinu« (str. 48) i na shvaćanju »historijskog toka kao kretanja od-

ređenog svrhovitom nužnošću« (str. 59). Popularnost povijesno-nacionalnih drama (pr. Th. Körner) na hrvatskim pozornicama Bobinac izvodi iz njihova nacionalnog aktivizma, povijesne tematike i slobodarskog patosa.

Mitom stvorena i mitotvorbena ideologija hrvatskoga narodnog preporoda, ilirizma i romantizma. Čitanje odabranih tekstova preporodnoga razdoblja opsežna je analiza Suzane Cohe u kojoj ona detektira čino ve tvorbe nacije i nacionalne književnosti. Namjera je rada uputiti na »ideološko-mitsku dimenziju preporoditeljskih tekstova samih« i na »nezanemarivu ideološko-mitsku potenciju suvremenih historiografskih 'spoznavanja' preporodno-ilirske sfinge« (str. 387). Zato autorica prati »produktivnost paradoksa« (str. 381) vezanu uz pojmovne parove »ilirizam i kroatizam«, »ilirski pokret i hrvatski narodni preporod«, »Ilirci i Horvati« itd. i zaključuje da su se »[p]reporoditeljske [...] predodžbe hrvatskoga nacionalnog identiteta kristalizirale [...] iz ideološko-mitološkoga spoja dviju koncepcija koje naizgled nemaju puno zajedničkoga, a koje su se u pojedinim poslijepreporodnim etapama nacionalne povijesti doživljavale i kao proturječne – panslavenska i, u njezinim okvirima, ilirska (južnoslavenska) te ekskluzivna hrvatska« (str. 405). Autorica ogoljuje činjenicu da je i književna historiografija koja domaćem romantizmu dodjeljuje status »zlatnog doba mitskog početka« (str. 420) u svojoj biti – neoromantičarska.

Marina Protrka u članku *Ime jezika – ime naroda. Oblikovanje hrvatskog književnog kanona i jezičnog standarda u 19. stoljeću* prati zadaću nacionalne integracije koja je bila dodijeljena standardnom jeziku. Ona odgovara Herderovoj romantičarskoj viziji jezika koji je u slavenskih naroda zadobio ulogu nacionalnog »buđenja od sna« (str. 438). Književnost, velikim dijelom didaktična, spušta se iz intelektualnih sfera među ljude, aktivira »prostor za simboličku dominaciju i discipliniranje iz perspektive ispravnih i odabranih« (str. 440) te konačno dobiva zadaću trgnuti od sna puk i žene, 'zaspale' elemente naroda, i osposobiti ih da budu metaforične zvijezde koje podupiru više politička nego književna nastojanja.

Nakon podrobnih i argumentiranih teza Cohe i Protrke članak *Romantičarski lirski idealizam Petra Preradovića* Božidara Petrača prolifera upravo one mitove o ishodištu, buđenju, razvoju i vrhuncima hrvatske književnosti koji su netom bili raskrinkani kao metaforizacija i instrumentalizacija književne građe. Uz dobar prikaz razvoja lirike Petra Preradovića, od početaka na njemačkom jeziku do kasnije, slavenskim ideologemom, herderovskim idejama te mesijanizmom providene lirike, članak ipak ne uspijeva izbjeći biografsko-romantičku mistifikaciju, i inače vrlo prisutnu kad je riječ o Preradoviću (C. Milanja).

Bohemistice Katica Ivanković i Suzana Kos oprimirile su dva tipa mistifikacije kojima se zakitio češki romantizam: mističnu nadogradnju (B. Němcova) i opreznu redukciju neprikladnih sadržaja (K. H. Mácha). K. Ivanković u članku *Intimni dnevnik Karela Hyneka Máche, ili o redizajnu jednog romantičarskog imidža* iznosi povijest prevrednovanja temeljnog djela češkog romantizma, Máchine poeme *Maj* (1836), koja je isprva bila vrlo loše primljena, ali je nakon Bachova apsolutizma postala metaforom češkog romantizma i središnjim djelom oko kojeg se okupila mlada generacija *majevaca*. Objavljivanje *Intimnog dnevnika Karela Hyneka Máche* 1993. g. izazvalo je njegovu revalorizaciju i aktualizaciju mita o nacionalnom bardu i u popularnoj sferi *bloga* i u znanstvenim krugovima jer je na svjetlo dana iznijelo intimne dijelove života osobe koji su zbog cenzure i neprikladnosti držani podalje od javnosti koja je trebala sačuvati određeno kolektivno kulturno sjećanje na Máchu.

Božena Němcova podlegla je čak trima mistifikacijama. Suzana Kos u članku *Tri lika Božene Němcove u kontekstu češke književne povijesti i kulture* analizira genealogiju ikone češke spisateljice kao »mučenice za jezik i narod«, »romantične junakinje« i »prve češke spisateljice i feministice« (str. 361), kolektivno sjećanje na koju su prvi kreirali upravo majevci.

298

Treći se tematski krug radova vezuje uz specifičnu poetologiju romantičke književnosti, ponajprije uz njezin interes za fantastiku. Polazišni članak za promišljanje te problematike svakako je *Odlučnost – neodlučnost. Poslije Todorova i s njim* Renate Lachmann, gdje autorica prati provenijenciju i razvoj pojma neodlučnosti (Todorov: *hésitation*), koji preteču ima u ruskom filozofu religije Vladimiru Solov'evu. Autorica daje pregledan razvoj brojnih tipova i shvaćanja fenomena fantastičnog (razlikovanje fantazije i fantazme, *imagination* i *fancy*, čudnog – *merveilleux* i čudnog – *étrange*) i objašnjava fantastici svojstven »hermafroditsk[i] položaj između prosvjetiteljstva i protuprosvjetiteljstva« (str. 474). Zaključno navodi temeljne značajke dva-desetostoljetne fantastike borgesovskog tipa.

U prilogu *Figura drugoga kao mjesto prokletstva. Démoni strasti i žudnje u romanu Zofloya Charlotte Dacre* Davor Beganović, nakon skice povijesti ideje drugosti, izdvaja dvije dvostruke drugosti u gotskom romanu *Zofloya*: junakinju Victoriju (zbog njezine »ženskosti« i istovremene pripadnosti svijetu nitkova – *villains*) i Zofloyu (status roba ili sluge i status tudinca zbog maurskog podrijetla). Vrhunac romanesknog postupka križanja tih dviju drugosti predstavlja kažnjavanje Victorijinih grijeha time što potpada pod vlast tudinca. Međutim, za razliku od Zofloye, čije tudinstvo svojom uzvišenošću može proizvesti *terror*, Victorijina je drugost ovozemaljska pa

emocionalni učinak njezine grešnosti nije uzvišen, nego je običan, tuzeman barbarizam, što predstavlja kaznu za ženski lik koji je zanemario društveno kodificirane norme ponašanja.

Članak Maje Zorice *Odjeci romantičarske tradicije u autofiguraciji modernoga subjekta*. Bilježnice Andréa Waltera, Allain i Dnevnik *Andréa Gidea iz istoga razdoblja* svojevrsan je nastavak teza Ingrid Šafranek jer istražuje elemente romantičkog u 20. stoljeću. Autorica u *Bilježnicama* detektira modernističku bezdanost koja sugerira »solipsističk[u], monološk[u] svijest koja sazdaje sebe isključivo kroz sebe« (str. 151), što je poetološko naslijeđe romantizma. Nemogućnost jednostavnog žanrovskog određenja, metafiktionalnost, intertekstualnost itd. problemi su koji stoje u središtu autoričina interesa. *Bilježnice* su ujedno i preteča *Krivotvoritelja novca* pa se, gnoseološki gledano, mogu čitati kao pokušaj samospoznaje i afirmacije mladića kao književnika.

Člankom *Strankinja o domaćem. Članci Madame de Staël u kontekstu talijanskog romantizma* Sanja Roić daje uvid u začetak romantizma u talijanskoj književnosti, koji je bitan poticaj dobio kritičkim tekstom Germaine Necker (Madame de Staël) *O načinu i koristi od prevodenja*, što je kao prijevod s francuskog objavljen u časopisu »Biblioteca italiana«. Tekst je i zanimljiva traduktološka rasprava koja se dotiče problema prevodenja Homerovih epova i u kojoj se prevodenje tumači kao posredovanje između kultura pa autorica pokazuje u kojoj je mjeri i sama Madame de Staël bila *negoziatore*, pregovaračica.

U nastavku Tatjana Peruško člankom *Ishodišta i modeli talijanske fantastične pripovijetke* izlaže osamnaestostoljetne začetke te dosege i položaj talijanskih fantastičara generacije *Scapigliature* unutar devetnaestostoljetnog talijanskog i europskog književnog polja. Interes za okultno može se tumačiti kao poetika otpora pozitivizmu, nacionalno angažiranom romantizmu i ondašnjoj građanskoj zbilji. Autorica analizira utjecaj fenomena poput iracionalizma, okultizma i parapsihologije na književne poetike romantičke fantastičke književnosti u Europi, prvenstveno njemačke i engleske, i uzroke relativno kasna usvajanja sjevernoeuropskog iracionalizma i misticizma u talijanskoj književnosti.

Gotskih značajki ima i portugalski opus Antónije Gertrudes Pusich, podrijetlom Dubrovkinje, o kojoj piše Nikica Talan. *Život i djelo Antónije Gertrudes Pusich u kontekstu portugalske književnosti XIX. stoljeća* biobibliografski je rad u kojem se iznosi obiteljska genealogija Pusichevih i analiza značajnih djela autorice. Pozornost se poklanja i njezinoj uredničkoj djelatnosti, a spomenut je i pristran historiografski pokušaj o Dubrovačkoj Republici

i dubrovačkoj književnosti. Osim toga, Antónija Pusich bila je prva žena u Portugalu koja je potpisala književni tekst, pa autor želi promotriti njezin rad i s obzirom na svojevrsan protofeministički položaj autorice.

Dendizmom kao osobitim tipom romantičarskog individuuma bave se članci *Onegin više nije dendi. O elementima dendizma u Evgeniju Oneginu* Jasmine Vojvodić i *Pečorin i druge bolesti. M. J. Lermontov: Junak našeg doba* Ivane Peruško. J. Vojvodić objašnjava vezu između ruskog dendizma i romantizma. Tako za ruski dendizam (pr. Evgenij Onegin) vrijedi osobit način odijevanja, veliko značenje mode, držanje »modernog androgina« (str. 273), površno obrazovanje, povezanost života i umjetnosti (*žiznetvorčestvo* ili *self-fashioning*) itd. Međutim, specifičnost je ruskog dendizma odsutnost engleskog *spleena* ili njemačkog *Weltschmerza*, tako da dendi ne skončava samoubojstvom, prije ravnodušno ugovorenim dvobojem.

I. Peruško razjašnjava fenomen bolesti kao odraz estetike ružnoće u kontekstu devetnaestostoljetnog razvoja medicinske misli. Bolest je za romantičare bila značajka individualnosti pa je izazivala divljenje koje je prije bilo dopušteno samo klasičnoj, zdravoj ljepoti. Lermontovljevi *Junak našeg doba* tako je »kompleksan nacrt tjelesno-duševnih bolesti« pa se članak bavi estetikom bljedila, ulogom medicine u književnosti, frenologijom itd., uspoređujući te pojave s trendovima u drugim europskim književnostima i pristupajući im tezama S. Sontag, M. Foucaulta, J. Lotmana, M. Praz i inih.

Istraživanjem literarnog prostora kao makroteksta bavi se Aleksandar Flaker u članku *Literarni prostor 'nacionalnih romantičara'*. *Mickiewicz, Puškin, Prešeren, Mažuranić*. Tako se u Mickiewicza analizira prostor peregrinacije, u Puškina lirski prostor carevine, u Prešerna oblikovanje zavičajnosti, a Mažuranićeva *Smrt Smail-age Čengića* proučava se kroz vizuru literarnog oblikovanja romantičnih prostora na Balkanu.

Polazeći od Benvenisteova određenja instance »ja«, Josip Užarević u članku *Nadživio sam svoju zvijezdu. Problem Ja i lirika Mihaila Lermontova* proučava razliku između ideje subjekta (u kantovskom smislu kao »transcendentalno Ja«, str. 308) i »ja«, koje je za razliku od subjekta individualno i trenutačno jer se svakom novom govornom situacijom iznova transformira. Autor istražuje mogućnosti komuniciranja »privatnim ili individualnim jezicima« koje nudi književnost (str. 310) i, za razliku od Benveniste, inzistira na unikatnosti umjetničkoga »ja«. Lermontovljevo romantičko »ja«, koje je tipičan primjer »hipertrofij[e] 'osobnoga načela'« (str. 316), autor vidi kao »razvojn[u] faz[u] u konstituiranju modernog subjekta« (str. 322), koja je vrhunac ruskog i europskog romantizma, ali anticipira i realizam.

Problemom variranja subjekta bavi se i članak Nadežde Čaćinović *Trenutak, priča, zajednica. Varijante konstituiranja subjektivnosti od romantizma do danas*, u kojem su skicirana tri momenta konstruiranja identiteta: *Trenutak* kao efemerna senzacija na čijoj se bazi zasniva estetički doživljaj, *priča* kao integrativni narativ koji slijedi logiku razuma, i *zajednica* kao nadindividualna tvorba koja nastoji zaliječiti fragmentiranu ličnost uklopivši je u širi okvir kolektivnog identiteta. Promotri li se romantizam u širem smislu kao nastavljaj prosvjetiteljske tradicije, težnja kasnog romantizma za stvaranjem modernih nacija može se tumačiti kao reakcija na krizu koju je zagovorom fragmenta privela ranoromantičarska generacija. Međutim, ni fragment ne mora značiti isključivo rasap, već kao element epizodičnosti može organizirati pripovjednu strukturu, a kao doživljaj jedinstvenog trenutka može biti mjesto potvrde slobode pojedinca.

U zaključnom tekstu zbornika *Ljudska priroda u etičkoj dimenziji. Antropologija i etika u Jürgenja Habermasa* Hotimir Burger iznosi Habermasove teze iz eseja *Budućnost ljudske prirode. Na putu prema liberalnoj eugenici?* Ako se suvremeno doba cvjetanja genskih tehnologija sagleda kao još uvijek pripadno epohi u kojoj Kant postavlja svoja tri temeljna pitanja etike, tada se u diskusiji o mogućnostima manipuliranja ljudskog genoma s filozofijske problematike mora prijeći na antropologijsko pitanje »Što je čovjek?«. Burger Habermasovu etiku izvodi iz Kierkegaardove *moćnosti sebitka* (*Selbstseinkönnen*), koju ovaj kao »strukturu sačinjenu od etičke samorefleksije i samoizbora« (str. 492) i oslanjajući se na pojam *nataliteta* (Arendt) vezuje uz *tijelo* kao »vododjelicu između prirode i kulture« (str. 493) te je uzima kao polazište za propitivanje nadolazećih mogućnosti gubljenja sebitka – jer tijelo kao odnošajna točka dijeli ljude na one koji ga »imaju« (i njime mogu raspolagati) i one koji »jesu« tijelo (kojim mogu raspolagati drugi). Ukidanje mogućnosti samoniklosti bitka i svakog ljudskog tijela bitno mijenja odgovor na gornje antropologijsko pitanje i, tvrdi Habermas, briše razliku između osobe i stvari (str. 496). Ta i druga Habermasova promišljanja mogućnosti života »u moralnom vakuumu« (str. 498) Burger konačno razmatra kao dio problema odnosa filozofije i religije kao rezervata tradicijskog morala, koju je na početku članka odložio kao zasebnu domenu.

